



## East African Journal of Swahili Studies

eajss.eanso.org

Volume 7, Issue 1, 2024

Print ISSN: 2707-3467 | Online ISSN: 2707-3475

Title DOI: <https://doi.org/10.37284/2707-3475>



EAST AFRICAN  
NATURE &  
SCIENCE  
ORGANIZATION

Original Article

## Dhana ya Kifo katika Mashairi Pepe ya Kumwomboleza Ken Walibora kwenye Kumbi za Kulikoni za Wataalam wa Kiswahili, Africa Mashariki

Dkt. Fred Wanjala Simiyu, PhD<sup>1</sup>\*

<sup>1</sup> Chuo Kikuu cha Kibabii, S. L. P. 1699 Bungoma, Kenya.

\* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5512-4316>; Barua pepe ya mawasiliano: [wsimiyu@kibu.ac.ke](mailto:wsimiyu@kibu.ac.ke)

DOI ya Nakala: <https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.1855>

Tarehe ya Uchapishaji: **IKISIRI**

07 Aprili 2024

**Istilahi Muhimu:**

*Mashairi Pepe,  
Dhana ya Kifo,  
Nadharia ya Jazanda.*

Makala hii inachunguza usawiri wa dhana ya kifo katika mashairi pepe yaliyotumiwa na malenga mbalimbali katika kuomboleza kifo cha hayati Ken Walibora. Kifo kinapotokea, wanajamii huomboleza kwa namna tofautitofauti kutegemea mila na desturi za jamii husika Barani Afrika. Kifo cha Ken Walibora kilivuta hisia za malenga wengi ambao walimwomboleza mtunzi mwenzao kwa kutunga mashairi mbalimbali. Katika huko kuomboleza, malenga hawa walieleza asili, maana na madhara ya kifo cha Ken Walibora kwa jamii nzima ya Waswahili. Katika makala hii, mashairi pepe sita (6) yalikusanywa kutoka kwenye kumbi za kulikoni za wataalam wa Kiswahili, Afrika Mashariki. Mashairi haya teule yamechambuliwa ili kujibu maswali kama vile; Je kifo cha Ken kilisababishwa na nani? Je, kifo chake kilikuwa kizuri au kibaya? Je, Ken ataendelea kuishi miongoni mwa Waswahili hata baada ya kifo chake? Kifo chake kimesababisha madhara gani katika jamii ya Waswahili? Masuala haya na mengine yamedadavuliwa kwa kuchanganua mashairi teule yaliyotungwa kwa ajili ya kuomboleza kifo cha marehemu Ken Walibora. Uchambuzi huu ulifanywa kwa kuongozwa na Nadharia ya Jazanda. Kwa ujumla, Nadharia ya Jazanda ilitumika katika kupasua istitari zilizotumiwa na malenga katika kueleza asili, maana na madhara ya kifo cha Ken Walibora katika mashairi teule.

### APA CITATION

Simiyu, F. W. (2024). Dhana ya Kifo katika Mashairi Pepe ya Kumwomboleza Ken Walibora kwenye Kumbi za Kulikoni za Wataalam wa Kiswahili, Africa Mashariki. *East African Journal of Swahili Studies*, 7(1), 193-211. <https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.1855>.

### CHICAGO CITATION

Simiyu, Fred Wanjala. 2024. "Dhana ya Kifo katika Mashairi Pepe ya Kumwomboleza Ken Walibora kwenye Kumbi za Kulikoni za Wataalam wa Kiswahili, Africa Mashariki". *East African Journal of Swahili Studies* 7 (1), 193-211. <https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.1855>.

### HARVARD CITATION

Simiyu, F. W. (2024) "Dhana ya Kifo katika Mashairi Pepe ya Kumwomboleza Ken Walibora kwenye Kumbi za Kulikoni za Wataalam wa Kiswahili, Africa Mashariki", *East African Journal of Swahili Studies*, 7(1), pp. 193-211. doi: 10.37284/jammk.7.1.1855

**IEEE CITATION**

F. W. Simiyu “Dhana ya Kifo katika Mashairi Pepe ya Kumwomboleza Ken Walibora kwenye Kumbi za Kulikoni za Wataalam wa Kiswahili, Africa Mashariki”, *EAJSS*, vol. 7, no. 1, pp. 193-211, Apr. 2024.

**MLA CITATION**

Simiyu, Fred Wanjala. “Dhana ya Kifo katika Mashairi Pepe ya Kumwomboleza Ken Walibora kwenye Kumbi za Kulikoni za Wataalam wa Kiswahili, Africa Mashariki”. *East African Journal of Swahili Studies*, Vol. 7, no. 1, Apr. 2024, pp. 193-211, doi:10.37284/jammk.7.1.1855.

**UTANGULIZI**

Makala hii inachunguza usawiri wa dhana ya kifo katika mashairi pepe yaliyotumiwa na malenga mbalimbali katika kuomboleza kifo cha hayati Ken Walibora. Kifo kinapotokea, wanajamii huomboleza kwa namna tofautitofauti kutegemea mila na desturi za jamii husika Barani Afrika. Kifo cha Ken Walibora kilivuta hisia za malenga wengi ambao walimwomboleza mtunzi mwenzao kwa kutunga mashairi mbalimbali. Kulingana na Bibilica (2011), baada ya Mwenyezi Mungu kuumba mbingu, ulimwengu na vyote vilivyomo, alimuumba binadamu wa kwanza na kisha akamuumba mwanamke na kuwaweka kwenye bustani la Eden ili wavitunze viumbe alivyoumba. Aliwapa uwezo na mamlaka juu ya viumbe vyote ila aliwakataza wasile matunda kutoka kwenye mti wa katikati. Hata hivyo, sheteni aliwashawishi wakakubali kula matunda ya mti ule wa katikati. Baada ya kula yale matunda, Mwenyezi Mungu alikasirika na kuwaadhibu kwa kuwaletea kifo. Katika jamii nyingi za Kiafrika, kuna simulizi nyingi zinazoeleza asili ya kifo. Katika simulizi hizi, Mungu ndiye chanzo cha kifo. Habari za kifo kutoka kwa Mungu ziliwafikia wanadamu kupitia kwa wanayama ambao walitumwa naye Mwenyezi Mungu. Holdstock (MH) anaunga kali hii mkono kwa kudai kuwa, miongoni mwa WaMende kutoka Sierra Leone, mbwa alitumwa kupeleka habari za uhai; naye chura akatumwa kupeleka habari za kifo duniani. Walipokuwa njiani, mbwa alisimama kidogo ili ale mifupa, hivyo chura akamtangulia na kufikisha habari za kifo kabla ya mbwa kufikisha habari za uhai wa milele. Miongoni mwa WaZulu wa Afrika Kusini, kinyonga na mjusi walitumwa na Mungu kupeleka duniani habari za uhai wa milele na kifo mtawalia. Kwa sababu kinyonga ni mwenda pole, mjusi alitangulia na kufikisha habari za kifo. Katika mifano hii, ni dhahiri kwamba, asili ya kifo

ni Mungu ila hakudhamiria kuwafikishia wanadamu habari hizi haraka. Kifo kilisababishwa na upungufu wa wajumbe waliotumwa kupeleka habari za uhai wa milele duniani.

Kifo kinapotokea, wanajamii huomboleza kwa namna mbalimbali kutegemea mila na desturi za jamii husika. Alex (2008) anadai kwamba, matambiko yanayoyofanywa wakati wa maombezo humsaidia marehemu kutakaswa na kujiunga na miungu wa familia na jamii. Matambiko haya hufanywa ili kusahaulisha waliobaki kuhusu kuondokewa na mpendwa wao. Ni wazi kwamba, kifo hushtua wanadamu, hivyo katika kuomboleza, jamii hutafuta sababu za kutokea kwake ili kupunguza makali au uoga unaombatana na kifo chenyewe. Kwa hivyo, kifo cha Ken Walibora kilivuta hisia za malenga wengi ambao walimwomboleza kwa kutunga mashairi mbalimbali yaliyojaa jazanda. Katika makala hii, tumechambua mashairi pepe haya: *Kwaheri Walibora* lake Ahmad Y. Sovu, Malenga wa Ujiji-Kigoma Tanzania; *Lala Pema Walibora* na *Kifo Kipokonyi* yake Wanjohi P. Mugambi, Malenga Kitunguu Machoni Nairobi – Kenya; *Nenda Ken Walibora* lake Kawithar Iss Hack; *Wino Umeganda* lake Rugiha wa Akaranga (Mkamadume) wa Kakamega – Kenya; na *Buruani Profesa* lake Kevin Simiyu, Chuo Kikuu cha Kibabii-Kenya.

**Historia Fupi ya Ken Walibora**

Kwa mujibu wa Njogu (2020), Ken Athanasi Wafula Waliaula alizaliwa tarehe 6 Januari mwaka 1965, katika kijiji cha Baraki eneo la Kuywa, Kaunti ya Bungoma, Kenya. Alifariki mnamo tarehe 10 Aprili mwaka 2020 baada ya kuhusika katika ajali ya barabarani Jijini Nairobi. Alizikwa tarehe 21 Aprili, 2020 nyumbani kwao Cherang’any Kaunti ya Trans Nzoia. Maziko yake

yalihudhuriwa na watu 15 tu, kutokana na masharti yaliyowekwa na Wizara ya Afya ya kupambana na janga la Korona.

Walibora alifariki akiwa Mhadhiri Mkuu katika Chuo Kikuu cha Riara. Aidha, alikuwa Mhadhiri wa Muda wa Fasihi ya Kiswahili katika Chuo Kikuu cha Kibabii. Kabla ya hapo, alifanya kazi kama mwanahabari katika mashirika ya NTV na KBC. Alikuwa na Shahada ya Uzamifu katika fasihi. Walibora alikuwa mwandishi shapavu wa Fasihi ya Kiswahili. Baadhi ya kazi zake ni pamoja na: *Siku Njema, Kidagaa Kimemwozea, Ndoto ya Almasi, Kufa Kuzikana, Damu Nyeusi, Tuzo na Nasikia Sauti ya Mama.*

### Nadharia ya Jazanda

Uchambuzi wa data katika makala hii uliongozwa na Nadharia ya Jazanda, iliyoasisiwa na G. Lakoff na M. Johnson (1980). Kwa mujibu wa wataalam hawa, mtazamo kuhusu jazanda umebadilika pakubwa tangu mwishoni mwa karne ya ishirini. Kwa sasa jazanda haihusishwi tu na masuala ya kifasihi bali matumizi yake yamepanuka. Lakoff na Johnson (k.h.j), wanaongezea kuwa, jazanda sio kipengele cha lugha bali kipengele cha kimawazo. Kwao, maisha yetu ni ya kijazanda na huwa tunajaza lugha zetu na jazanda bila dhima kuu ila ni mazoea yetu.

Naye Kövecses (2010) ambaye ni mfuasi wa nadharia hii anadai kwamba, jazanda huzuka kwa namna ya kipekee kwenye mfumo wa lugha na huwa hazifasiliwi moja kwa moja. Anaongezea kuwa, jazanda ni nguvu za kijamii zinazoweza kutumiwa kuhalalisha au kuharamisha vitu au matukio fulani. Kwa mujibu wa Musloff (2012), jazanda imo kwenye mawazo (fikra) na wala sio lugha kwa kuwa asili yake ni mawazo au fikra ya mtu husika. Anasema kwamba, dhana inayowasilishwa kijazanda hufasiliwa kwa kuhusishwa na muktadha wa utokeaji wa jazanda yenyewe. Aidha, jazanda hiyo hiyo moja inaweza kufasiliwa kwa namna tofautitofauti wa wakati mmoja. Jazanda ni mbinu ya kupitisha ujumbe au maudhui kwa njia ya fumbo au mafumbo, hivyo basi huhitaji msomaji kufumbua hayo ili kuweza kuifasiri vyema kazi husika. Musloff (2012),

anasema matukio ya kihistoria yanaweza kufafanuliwa kwa upevu kupitia kwa Nadharia ya Jazanda. Kulingana ya Kövecses (2010) jazanda hukuza uwezo wa kuelewa na kujieleza katika lugha ili kupanua kimawazo kuhusu dhana mbalimbali za kilimwengu. Katika makala hii, nimefasili jazanda ya kifo kama inavyowasilishwa na washairi pepe katika harakati za kumwomboleza hayati Ken Walibora.

### Ukusanyaji wa data

Data katika makala hii ilikusanywa kidijitali kutoka kwenye kumbi tatu za kulikoni za wataalam wa Kiswahili, Afrika Mashariki: *UKUMBI WA KISWAHILI, CHAKAMA-KABARAK NA CHAKAMA-AFRIKA MASHARIKI.* Ukusanyaji wa data wa aina hii unaungwa mkono na Simiyu (2020) anayedai kuwa, mtafiti wa Fasihi Simulizi anaweza kukusanya data yake kutokana na vyombo vya tehamu bila kwenda nyanjani. Kumbi hizi zilitumiwa katika kuomboleza kifo cha Ken Walibora na hawa wataalam wa Kiswahili. Waandishi wa mashairi walijitosa katika ulingo wa utunzi na kuibuka na mashairi pepe ya kumwomboleza mwandishi mwenza. Mashairi mengi yalitungwa, ila haya sita ndiyo yaliyosambazwa zaidi katika kumbi zote tatu. Kwa hivyo, mashairi haya sita yaliteuliwa kimaksudi kwa ajili ya uchambuzi ili kuwakilisha mashairi mengine pepe.

### Uchanganuzi na Uwasilishaji wa Data

Makala hii imechunguza suala la kifo katika mashairi pepe yaliyotumiwa katika kuomboleza kifo cha mwendazake Ken Walibora. Hili limefanywa kwa kuzingatia masuala matatu muhimu ambayo ni Asili ya Kifo, Maana ya Kifo na Madhara ya Kifo.

### Asili ya Kifo

Kabla ya kujadili suala la asili ya kifo, ni muhimu kufasili dhana ya uhai. Hii ni kwa sababu kifo huja baada ya kuondoka kwa uhai. Rabi na Bolatito (2016) wanaeleza kuwa, dhana ya uhai inafasiliwa kwa kutumia vipengele vinne: Mungu ndiyo

chanzo cha uhai, muumba wa binadamu, dunia na viumbe vyote. Pili, wahenga ni sehemu ya walio hai kwani wao huwalinda na kuwaelekeza walio hai kupitia kwa ndoto, ufunuo na maono. Tatu, uhai ni ushirika, mahusiano na mawasiliano kati ya mungu, wahenga na binadamu. Hii ina maana kwamba, maisha ni safari iliyo na umbo la mduara ambapo walio hai hufa na kuingia katika kikundi cha wafu-hai, na baadaye wanaweza kuzaliwa upya hivyo, kurejeshewa uhai. Hii ndio maana malenga wa shairi la *Kwaheri Walibora* anasema:

Tulipofika sasa

Nikushukuru kabisa

Kwa Mungu hakuna kosa

Hii kazi yake pia.

Pole sana familia

Lazima kuvumilia

Mpendwa katangulia

Kwa Mungu amerejea.

Kwamba, kifo cha Walibora kinatokana na Mwenyezi Mungu na kazi ya Mungu haina makosa. Anawaliwaza waliofiwa kwamba, wafarijike kwani Ken amerejea kwa Mungu ambaye ndiye chanzo cha uhai wake. Naye malenga wa shairi la *Lala Pema Walibora* anasema:

Aliyapenda Rabuka, muumba na muumbua

Mapema akakutaka, kwake upige hatua

Hivi kwetu metutoka, ila kwake mekimbia

Lala walalapo wema, Profesa Walibora

Malenga huyu anabainisha kwamba, Rabuka ndiye aliyepanda mbegu ya Ken hapa duniani na pia yeye ndiye mvunaji kwani yeye ni muumba na muumbua. Anahitimisha kwa kusema kuwa, Ken ameondoka duniani kwenda kwake Rabuka. Aidha, katika shairi la *Kifo Kipokonyi*, malenga

anadai kuwa Ken amevunwa na mpandaji ambaye ni Mwenyezi Mungu. Tazama ubeti huu:

Kumbe ndo yalivyo

Haya maisha jameni

Kuvunwa na mpandaji

Kwa heri Waliaula

Halikadhalika, malenga wa shairi la *Nenda Ken Walibora* anadai:

Nenda Ken Wlibora,

Uliyejaa busara,

Kukupoteza hasara,

Ila kazi ya Jalia.

Mshairi huyu anaomboleza kifo cha Ken kwa kusema kuwa kuondoka kwa Walibora kumeleta harasa kubwa mno katika ulingo wa watunzi wa fasihi ya Kiswahili. Hata hivyo, anahitimisha ubeti huu kwa kukubali kifo cha Ken japo shingo upande kwani kunatokana na Jalia mwenyewe. Hatimaye, malenga wa shairi la *Buriani Profesa* anasema:

Ewe baba muumba mbona, mapema kamchukua

Mwangaza bado kuona, kibatari kutuzimia

Nani tatulea wana, yatima tumesalia

Mbona iwe Walibora, buriani profesa

Katika mshahoro wake wa kwanza, malenga analalamika kwamba, Mungu amemchukua Ken Walibora mapema kabla ya wakati wake wa kuondoka duniani kufika. Kwa ujumla, malenga hawa wanakubaliana kwamba, uhai hutolewa na kuondolewa na Mungu kwani yeye ndiye mpandaji na mvunaji. Kuhusu hili, Holdstock (MH), anaeleza kuwa, kifo ni sehemu isiyoonekana ya maisha ya binadamu. Ukubalifu huu wa kifo kama sehemu ya maisha hauna maana kwamba Wafrika hawaogopi kifo. Hii ni kwa sababu kifo kinamwezesha mhusika kuhama

kutoka katika daraja moja na kuingia katika daraja jingine. Haya yanaungwa mkono na Kövecses (2010) anayedai kuwa, jazanda ni nguvu za kijamii zinazoweza kutumiwa kuhlalisha au kuharamisha vitu au matukio fulani.

Ni muhimu kutaja kwamba Ken alipofariki, baadhi ya wahakiki wa kazi zake Ken Walibora, walidai kwamba, alitabiri kifo chake kwani aliwaua wahusika wake wengi tu. Kuhusu hili, malenga wa shairi la *Wino Umeganda* anasema:

Bingwa uliyoandika, mautiyo yafanana  
Mtemi alitoweka, baadaye alipatikana  
Ndiyo yaliyokufika, mbona mambo kuoana  
Kalamu wino meganda, lala pema Walibora.

Ndugu utazikwa pweke, wachache waja takuwa,

Mtu wa haiba yake, mauko duni yakawa,

Tangu korona ifike, ndivyo kwako yatakuwa

Kalamu wino meganda, lala pema Walibora.

Malenga huyu anakisia kwamba Walibora alibashiri kifo chake kupitia kwa mhusika Mteni Nasaba Bora katika riwaya yake ya *Kidagaa Kimemwozea*. Mhusika Mtemi Nasaba Bora alitarajia kuwa mazishi yake yatahudhuriwa na watu wingi mno, ila hayakutokea. Mhusika huyu mashuhuri pia alitoweka kwa siku kadhaa kisha akapatikana akiwa amefariki. Kisadfa, Ken Walibora kama mwandishi tajika alitoweka kwa siku kadhaa kisha akapatikana amefariki. Aidha, malenga huyu anaeleza kuwa, mazishi ya Ken yalihudhuriwa na watu wachache kwa sababu kifo chake kiliwadia wakati dunia inakumbana na janga la ugonjwa wa Korona. Hili ni suala ambalo limaweza kufanyiwa utafiti wa kina.

### Maana ya Kifo

Nitaanza mjadala wa sehemu hii kwa kudadavua madai kwamba kuna kifo kizuri na kifo kibaya. Holdstock (MH), anaeleza kuwa, kuna kifo kizuri

na kifo kibaya. Kifo kizuri ni kile kinachotokea katika mzunguko mduara wa maisha ya binadamu. Aidha, kifo kizuri kinahusisha mtu aliyezeeka au aliyeugua kwa muda mrefu na anapofarika jamii huchukulia kwamba anakwenda kupumzika. Hata hivyo, kifo kibaya ni kile kinachohusisha watoto au vijana au kinachosababishwa na ajali kwani kutokea kwake huhusihwa na uchawi wa aina fulani. Malenga wa shairi la *Lala Pema Walibora* anasema:

Aliyapenda Rabuka, muumba na muumbua  
Mapema akakutaka, kwake upige hatua  
Hivi kwetu metutoka, ila kwake mekimbia  
Lala walalapo wema, Profesa Walibora

Ken tutakukumbuka, amali metuachia

Siku njema hijafika, na dagaa metwozea

Mbona haraka hakika, mkono kutupungia

Lala walalapo wema, Profesa Walibora

Kwamba, Ken kaondoka mapema, kabla ya wakati wake wa kufa haujatimia. Katika hii hali kutoweka haraka, basi amekimbia kwenda kwake Mungu. Aidha, malenga anadai kwamba, siku ya kufa kwake haikuwa siku njema aliyoitaja katika riwaya yake ya *Siku Njema*. Anashangaa ni kwa kwa nini Ken anaondoka kwa haraka na kutupungia mkono. Naye malenga wa shairi la *Wino Umeganda* anaanza shairi lake kwa kusema:

Hino ni mbaya nakama, kalamu wino meganda

Imekauka mapema, hatunalo la kutenda

Hawadumu sana wema, ni haraka wanaenda

Kalamu wino meganda, lala pema Walibora.

Mshairi huyu anadai kwamba, wino umeganda mapema mno, kwa maana ya Ken hataandika tena kwani amefariki mapema. Aidha, anadai kwamba Ken ameondoka mapema kwa sababu alikuwa mtu mzuri. Hii ni kwa sababu jamii ya malenga



huyu inaamini kwamba, watu wema hawadumu duniani, bali wao hurudishwa kwa Muumba haraka. Isitoshe, malenga wa shairi la *Nenda Ken Walibora* anaonyesha kwamba hiki ni kifo kibaya kwa kusema:

Wakazileta habari,

Nguli wetu mashuhuri,

Mwanahabari mahiri,

Eti umetukimbia.

Kwamba, habari ziliwafikia na kuthibitisha kwamba, Ken amewatoroka, kwa maana ya kuondoka mapema bila kutarajiwa. Kwa ujumla, malenga hawa wamethibitisha kuwa kifo cha Ken Walibora kilikuwa kifo kibaya. Wanashikilia kuwa, kifo cha Ken kilikuwa kibaya kwa ni tukio bali kifo kizuri ni mchakato. Katika mashairi haya, ni dhahiri kwamba, maombolezo ya Ken yalianza baada ya kifo chake kibaya kutokea. Haya ni kinyume na maombolezo ya kifo kizuri ambayo huanza hata kabla ya kifo chenye kutokea kwani huwa kinatarajiwa. Ufasili huu wa maana ya kifo kizuri na kibaya unalanda na maoni ya Musloff (2012), anayesema kwamba, dhana inayowasilishwa kijazanda hufasihiwa kwa kuhusishwa na muktadha wa utokeaji wa jazanda yenyewe.

Halikadhalika, uhai na kifo ni sehemu ya safari ya maisha ya binadamu, bali kifo sio mwisho wa maisha. Kifo ni hatua ambayo huiwezesha roho na mhusika kutengana na mwili ili ihusike katika kutetea walio hai. Marehemu huingia katika daraja la juu zaidi kuliko walio hai na kwa hivyo, mtu aliyefariki ni muhimu kuliko anayeishi kwa maisha ya binadamu. Kwamba, kifo huwa afueni kwa marehemu kwani kinampomzisha na madhila na mahangaiko ya hapa duniani. Kuhusus haya Malenga wa shairi la *Kweheri Walibora* anasema:

Pumzika kwa Amani

Mwenda Prof. Ken

Utulie kaburini

Makazi ya kutulia.

Kwamba, Ken amekwenda kumzika na kutulia kaburini baada ya kupandishwa cheo. Hii ina maana kwamba mahangaiko ya duniani hapa hayatamsumbua tena Ken kwani amepewa mamlaka ya juu zaidi. Naye malenga wa shairi la *Lala Pema Walibora* anasema:

Peponi kapumzika, kwa Mola twakuombea

Kamsifu msifika, wewe aliyekutwaa

Na hutasahaulika, lugha ulivyo pigania

Lala walalapo wema, Profesa Walibora

Malenga huyu anamwombea dua Ken kwamba, apokelewe peponi kwake Mungu, mahali ambapo wafu-hai walio wema hulala na kupumzika. Vilevile, katika shairi la *Wino Umeganda*, malenga anasema:

Gwiji unasadikika, kama ulivyo andika

Daima utasifika, kwa kazi zako tajika

Likoenda tutafika, mavumbini tutatoka

Kalamu wino meganda, lala pema Walibora.

Malenga anasema kwamba, wao pia watakwenda alikukwenda Ken ambapo ni mahali pema. Halikadhalika, malenga wa shairi la *Nenda Ken Walibora* anasema kwamba wakati ukiwadia, mja huwa hacheleweshwi kwenda kupumzika katika makao ya milele. Haya yanajitokeza katika ubeti huu:

Wakati ukishafika,

Haichelewi dakika,

Ken nenda pumzika,

Alamayo mebaki.

Kwa ujumla basi, malenga hawa wanadai kuwa, marehemu hupata mamlaka makubwa zaidi na huendelea na madaraka waliyokuwa nayo wakiwa hai. Kwa mfano baba, mama, nyanya, mfalme au malkia. Hii ndiyo maana malenga hawa wote wantaja Ken kwa wadhifa aliojukana akiwa hai, yaani *Profesa Walibora*. Hii ni kwa sababu, kifo

huhasi sehemu moja tu ya binadamu ambayo ni mwili lakini roho na kivuli cha mhusika hubaki hai katika ulimwengu wa pili. Baloyi na Makobe (2014) wanakubaliana na haya kwa kutaja kwamba, kifo ni jukwaa-mpito kutoka katika ulimwengu dhahiri hadi ulimwengu dhahania ambapo roho ya marehemu huingizwa katika dunia ya wahenga.

Washairi hawa pia wanadai kwamba, hawajahuzunika sana kwani Ken atakumbukwa siku zote kutokana na kazi aliyoifanya akiwa hai. Hii ndiyo maana malengo wa shairi la *Wino Umeganda* anasema, ‘Daima utasifika, kwa kazi zako tajika.’ Ken analinganishwa na wino ulioganda na kukauka bila kutarajiwa. Wino ugandapo na kukauka hauna thamani. Aidha, mwandishi anachora taswira ya kwamba Ken hataweza kuandika tena, kwani maandishi yake yametamatika ghafla. Hata hivyo, hata kama wino umeganda kazi zake zipo na zitakumbukwa daima dawamu. Kumaanisha, kifo cha Ken hakijafisha kazi alizoziandika kwani zitakuwepo milele na milele.

Kwa hivyo basi, watunzi hawa wanachukulia kuwa wale marehemu ambao bado wanakumbukwa kwa jina sio wafu bali wafu-hai kwani wana uwezo wa kuathiri wanaoishi kutokana na ukweli kwamba wameingizwa katika daraja la juu zaidi ya walio hai. Yaani marehemu wa aina hii huwaathiri walio hai kupitia kwa ndoto, ufunuo, maono, uzao au majanga. Marehemu hawa hupata nguzu za kiungu ambazo zinaweza kuwaathiri wanajamii kwa kuwabaraki au kuwalaani; na kutoa au kutwaa uhai katika uzao wa marehemu. Daraja wanalopewa wafu-hai kuwafanya wawe karibu na chanzo cha uhai, kwani wanakaribia Mungu na uungu wake. Kuhusu haya, Alembe (2002) anadai kuwa, urefu wa maisha ya pili ulimwenguni kwa marehemu unategemea wingi au ukubwa wa uzao wake. Naye Mbiti (1980) anaunga mkono kauli hii kwa kufafanua kwamba, marehemu walio na uzao wao hufa polepole kwani watakumbukwa kwa muda mrefu. Hii ina maana kwamba, watu mashuhuri wanapofariki, wao hujiunga na wafu-hai na wahenga ambao huwalinda na kuwaelekeza walio

hai. Marehemu hawa hueshimiwa sana na walio hai. Hii ni kwa sababu, kifo sio mwisho wa maisha bali hatua ya kwanza ya kuingiza marehemu katika ulimwengu wa pili wa maisha yake.

Kutokana na hali hii tatanishi ya kueleza maana ya kifo, dini husaidia jamii katika kupata maana ya kifo na majibu kwa maswali yanayoibuliwa na kifo chenyewe. Kwa mfano, kwa nini mtu afe akiwa ndio amefikia kilele cha maisha yake? Kwa nini afe haraka na kwa ghafla hivi? Wanajamii hufarijika kwa kutafuta majibu kwa maswali kama haya katika imani inayobebwa na dini husika. Kuhusu hili, Hackett (2011) anasema kwamba, Wafrika huona, kunusa, kugusa na kufikiria kwa kuongozwa na imani inayotokana na dini yao. Kwa hivyo, ufasili wa dhana za uhai, kifo na maisha baada ya kifo inaelekezwa na dini. Nao Rabi na Bolatito (2016) wanaeleza kwamba, kifo na uhai ni vipengele vya maisha ambavyo haviwezi kutenganishwa.

### Madhara ya Kifo

Katika sehemu hii, makala inapembua madhara yanayosababishwa na kifo cha Ken Walibora kulingana na hawa malenga pepe. Madhara ya kifo cha Ken kwa mujibu wa mashiri pepe yaliyochangliwa ni pamoja na Kifo kinasababisha majonzi; Kifo kinasababisha uyatima; na Kifo kinatoa nafasi kwa jamii kusifia marehemu. Ufasili huu wa madhara ya kifo cha Ken unaona na maoni ya Musloff (2012), anayesema kwamba, dhana inayowasilishwa kijazanda hufasihiwa kwa kuhusishwa na muktadha wa utokeaji wa jazanda yenyewe. Kwanza, kifo cha Ken kileta majonzi, machozi na huzuni kubwa katika jamii nzima ya Waswahili. Madhara haya ya majonzi yamebainishwa kijazanda kwa namna mbalimbali na malenga husika. Katika shairi la *Wino Umekanda*, malenga anahitimisha shairi lake kwa kusema:

Wacha niitue nzanga, kuendelea siwezi

Machozi yamenitinga, niwazapo zako kazi

Nalialia kijinga, nimepigwa na bumbwazi

Kalamu wino meganda, lala pemaWalibora.

Malenga huyu anasema kwamba, hana uwezo wa kuendelea kutunga kwani ametingwa na machozi na kupigwa na mshituko hivyo analialia kishenzi. Hii inadhihirisha kuwa kifo cha Ken kilimletea huzuni mwingi sana. Isitoshe, wale wanaosalia huachwa na majonzi kwa kumpoteza mpendwa wao. Haya yanajitokeza katika shairi la *Kwaheri Walibora*, ambapo malenga anasema:

Nipati mengi majonzi

Kupotea kwa kipenzi

Mwili ukafanya ganzi

Nguvu ziliniisha.

Wengi tulishinda hoi

Mwilini hatujifai

Imezima karabai

Bila ya kutarajiwa.

Wakenya wana habari

Machozi chiriri chiri

Mtangazaji habari

Jagina amepotea.

Kwaheri ndugu karibu

Tunakuaga kwa tabu

Wenzio na mswahibu

Twakuaga tunaliaaaa.

Malenga wa shairi hili anasema kwamba, kifo cha Walibora kilimletea yeye majonzi mengi yaliufanywa mwili wake ukafa ganzi. Anasema Waswahili kote ulimwenguni walishinda hoi pamoja na kutiririkwa na machozi mengi kutokana na taa yao kuzimwa ghafla. Anahitimisha kwa kusema kwamba, wanamwaaga Ken kwa taabu na kilio kikubwa. Hii inadhihirisha kuwa, malenga amejawa na hisia

za huzuni na majonzi. Vilevile, katika shairi la *Lala pema Walibora*, malenga anafafanua uzuni uliowapata kutokana na kifo cha Ken kwa kusema:

Machozi yanatutoka,

Hatwachi katu kulia

Mioyo yasononeka, habari matefika

Hakika twasikitika, waswahili tunalia

Lala walalapo wema, Profesa Walibora

Mshairi anasema kuwa, anatokwa na machozi na kamwe haachi kulia, huku moyo wake ukisononeka sana baada ya kupata habari za kifo cha Ken. Aidha, ana uhakika kuwa, Waswahili wanalia kotekote kutokana na kifo cha Walibora. Naye malenga wa shairi la *Buriani Profesa* anatumia maneno *shubiri meiachia* kijazanda katika kudadavua machungu yanayowapata Waswahili kutokana na kifo cha Ken Walibora. Tazama ubeti huu:

Jamii lotakusana, shubiri meiachia

Bara zote kwa upana, hakika yajivunia

Gange yako safi sana, tena iliyo muruwa

Mbona iwe Walibora, buriani profesa

Pili, kifo cha Ken kilisababisha uyatima katika jamii ya marehemu. Kifo huvuga mpangilio wa kimbari katika uzao mzima pamoja na jamii ya mhusika hivyo, maombolezo hutumiwa katika kuziba hilo pengo ili mahusiano ya kijamii yatikiswe na huo mkatiko. Maombolezi haya hutumiwa kumhamisha marehemu kutoka katika nafasi aliyoshikilia katika jamii yake akiwa hai hadi nafasi mpya ya kuwa mwombezi mtetezi wao akiwa katika ulimwengu wa pili. Haya yanajitokeza katika shairi la *Buriani Profesa* pale ambapo malenga anasema:

Ewe baba muumba mbona, mapema kamchukua

Mwangaza bado kuona, kibatari kutuzimia



Nani tatulea wana, yatima tumesalia

Mbona iwe Walibora, buriani profesa

Malenga analalama kwa kusema kuwa wamesalia kama yatima baada ya Ken kufariki. Katika jazanda hii Ken Walibora analinganishwa mzazi wa Waswahili, na kwa hivyo, kifo chake kinawaacha kama mayatima. Halikadhalika, katika shairi la *Lala Pema Walibora*, neno Jemedari limetumika kijazanda kumaanisha afisa mkuu wa kijeshi. Neno hili limetumika kuashiria Ken kutokana na ugwiji, umahiri na ushupavu wake katika jeshi la Waswahili. Kifo chake kinawaacha Waswahili kama mayatima ambao hawana kiongozi wa kuwaelekeza. Zaidi ya hayo, uyatima unabainishwa katika shairi la *Nenda Ken Walibora*:

Kimepwaya Kiswahili,

Kubwa sana pengo hili,

Hii kubwa idhilali,

Kwa wanahabari pia.

Katika shairi hili, malenga anasema kwamba Kiswahili kimepata pigo na pengo kubwa lililosababishwa na kifo cha Ken. Pengo hili kubwa lipo katika uandishi wa kazi za fasihi, uanahabari na utetezi wa lugha ya Kiswahili kwa ujumla. Kwa hivyo, wapenzi wa Kiswahili wameachwa kama yatima kutokana na kifo cha Ken. Malenga wote wanakubaliana kwamba, huzuni na majonzi haya yalitamalaki kote nchini Kenya, Afrika Mashariki, barani Afrika na Duniani. Hii ni kwa sababu, Ken alijulikana kote ulimwenguni.

Tatu, kifo huwapa wanajamii nafasi ya kipekee ya kusifia marehemu. Jamii nyingi za Kiafrika hutumia fursa hii kusema waziwazi mazuri aliyoyatenda marehemu ili kumwombea heri kwa Maulana. Katika mashiri teule, malenga wadadavua uzuri wa Ken Walibora kijazanda. Malenga wa *Kwaheri Walibora* amesifia marehemu kama Profesa mcheshi, mmasihara, mwenye kuonesha dira, mwalimu mahiri, mwandishi shupavu wa habari, msanii mashuhuri

pamoja na kuwa nguli, jagina na gwiji kwa kutumia jazanda. Mwandishi anasema *imezima karabai* kuashiria kifo ambacho kilimpata Walibora. Analinganisha uzuri wa Ken Walibora na umuhimu aina hii ya taa ambayo hutoa mwangaza wa pekee katika jamii maskini. Aidha, malenga wa shairi la *Lala Pema Walibora* amelinganisha kifo cha Ken na kuanguka kwa mlima mkuu kwa kusema:

Mauti yametufika, hivi kama tunaona

Mlima ukaanguka, simanzi ikatupata

Nyoyo zetu zateseka, hili sisi kutupata

Lala walalapo wema, Profesa Walibora

Tansia meyumbika, na nyororo kulegea

Weye mkuu kutoka, kileleni kozoea

Walibora pumzika, ila tulikuzoea

Lala walalapo wema, Profesa Walibora

Hapa, malenga anamchora Walibora kama mlima ulianguka na sasa nyoyo zao zateseka kutokana na mauti waliokumbana nayo. Hii ni jazanda inayoonyesha kuchanyikiwa kwa jamii baada ya kufikwa na msiba huu mkubwa. Anasema kwamba, tansia imeyumbisha usukani wa uandishi wa kazi za Kiswahili kutokana na kuondokewa kwa Walibora. Kwamba, kifo kinafananishwa na kitu kisichowezezana, kwani mlima hauwezi kuanguka. Malenga wa shairi la *Kifo Kipokonyi*, ametumia shairi lote kubainisha sifa nzuri za Ken kama vile kuwa msanii wa wasanii, mswahili mwenzetu, mwanahabari mshuhuri, Profesa wa watu na mhadhiri. Kadhalika, katika shairi la *Wino Umeganda*, Ken amesawiriwa hivi:

Sauti yako nyororo, redioni twaipeza

Metuwachia kihoro, mate machungu kumeza

Kenya hadi morogoro, kifo chako metuliza

Kalamu wino meganda, lala pema Walibora.

Litetea Kiswahili, na mashiko kikapata  
Ukatuweka pahali, ukaondoa utata  
Visa tamu ja asali, vitabuni tulipata  
Kalamu wino meganda, lala pema Walibora.

Gwiji unasadikika, kama ulivyo andika  
Daima utasifika, kwa kazi zako tajika  
Likoenda tutafika, mavumbini tutatoka  
Kalamu wino meganda, lala pema Walibora.

Katika shairi hili, malenga anamsifia Ken kama mtangazaji hodari aliyekuwa na sauti nyororo, mtetezi wa lugha ya Kiswahili na mwandishi hodari. Katika kusisitiza uzuri huu wa Ken, neno *kalamu* limetumika kama jazanda kuashiria Ken mwenyewe. Kalamu ni kifaa kinachotumiwa kuandika. Neno hili limetumika kulinganisha Ken na kifaa chema cha kuandikia. Kuandika ni kazi inayosababisha matukio ya uandishi. Kwa upande mwingine kauli *wino meganda'* ni Jazanda iliyotumika kuonyesha kifo cha Mwandishi Ken. Neno hili limetumika kuashiria hali ya mabadiliko yanayotokea kwa Ken. Kwamba, kazi zake zitaendelea kusomwa ila hataandika tena. Hii ina maana safari yake ya uandishi imefikia kikomo. Vilevile, sifo za marehemu Ken zimebainishwa na mwandishi wa shairi la *Nenda Ken Walibora* hivi:

Ken ulokuwa mtulivu,  
Wekuwa mvumulivu,  
Hukuujua uvivu,  
Sote ukituusia.  
  
Ulikuwa na busara,  
Kwa vitendo na ishara,  
Jina Ken Walibora,  
Likasibu ulopewa.

Uliyejaa ucheshi,  
Kwako kicheko hakiishi,  
Kusoma na maandishi,  
Yote wewe webobeya.  
  
Mpole wako mwenendo,  
Hukuvipenda vishindo,  
Kichwani mejaa nondo,  
Twependa kukusikia.

Wakubwa ukiwapenda,  
Wadogo ukitufunda,  
Mazuri uliyapenda,  
Kila mtu kumjia.

Kweli wapo walosema,  
Kifo hakina huruma,  
Leo Sauti ya mama,  
Nawe kimekuchukuwa.

Wekipenda Kiswahili,  
Ulikipaisha kweli,  
Kwa yeyote ile hali,  
Nafasi wekipatia.

Mtunzi wa shairi hili anabainisha silka mufti za Ken Walibra kama vile mtu mtulivu, mvumulivu, mchapakazi, mtoa wasia, mwenye busara, mcheshi, msomi, mwandishi, mpole, mpenda watu wote namtetezi wa Kiswahili. Kwa ujumla, malenga hawa wanalalamika kwamba, kifo cha Ken kimesababisha upoteaji wa raslimali watu kwani jamii itakosa msaada wa kifedha, mawaidha, upendo na usaidizi wa mwendazake. Kuhusu hili, Alembi (2002) anadai kuwa, tija

kamili ya mwanamke Omanyole katika jamii hairuhiwi kuwekwe wazi hadi wanajamii wanapotumia siko katika kuomboleza kifo chake. Kwa hivyo, kifo ni jukwaa la kutangaza wazi uzuri wa marehemu ili jamii imfahamu vizuri zaidi kabla hajaingia katika ulimwengu wa pili.

### Hitimisho

Katika makala hii, nimejadili dhana ya kifo katika mashairi pepe ya kumwomboleza marehemu Ken Walibora. Haya yamefanywa kwa kuonyesha kuwa asili ya kifo cha marehemu Ken ni Mungu. Kifo cha mwenzake Waliaula kilisababisha huzuni, uyatima pamoja na kutumika kama jukwaa la kumsifia marehemu. Malenga wanaamini kwamba, Walibora alipofariki, aliingizwa Ahera katika ulimwengu wa ahera, ulimwengu wa walio hai katika roho. Ahera ikiwa sehemu dhahania ambayo haina mipaka dhahiri. Kwa mujibu wa mila na destri za jamii ya marehemu, Waliaula ana uwezo wa kujidhihirisha kwa walio hai kupitia ndoto au ufunio kwa ajili ya kuwaonya, kuwaelekeza na kuwaadhibu walio hai. Aidha, Ken anaweza kuzaliwa upya kupitia kwa ujinaishaji wa watoto katika uzao wao kutoka na silka zake nzuri.

### Marejeleo

Alembi, E. (2002). The Construction of the *Abanyole* Perceptions on Death Through Oral Funeral Poetry. Tasnifu ya Uzamifu, Chuo Kikuu cha Kenyatta.

Alex D. (2008). Death and Dying in the History of Africa Since 1800. *The Journal of African History*, Volume 49, Issue 3. Pp. 341-359.

Baloyi, L., na Makobe-Rabothata, M. (2014). The African conception of death: A cultural implication. In L. T. B. Jackson, D. Meiring, F. J. R. Van de Vijver, E. S. Idemoudia, & W. K. Gabrenya Jr. (Eds.), *Toward sustainable development through nurturing diversity: Proceedings from the 21st International Congress of the International Association for*

*Cross-Cultural Psychology*. [https://scholarworks.gvsu.edu/iaccp\\_papers/119/](https://scholarworks.gvsu.edu/iaccp_papers/119/).

Biblica (2011). *Holy Bible: New International Version*. Nairobi: Longhorn.

Cameron, L. and Low, G. (Wah). (1999). *Researching and applying metaphor*. London: Cambridge University Press.

Gibbs, R.W. na Steen, G. (EDS) (1999). *Metaphor in Cognitive Linguistic*. Amsterdam: Benjamins.

Goatly, A. (2008). *Washing the Brain. Metaphor and hidden Ideology*. Amsterdam: John Benjamins.

Hackett, R.I.J. (2011). A Rationalization of an African Concept of Life, Death and the Hereafter, katika *American Journal of Social and Management Sciences*, 2(1): 171-175.

Holdstock. T.L. (MH). The Concept of Death in Sub-Saharan Africa - lh {teu,te} slt44,d. li.oe,. e.r^ dsej i^ de. a.--t - ucatec\ailleude. au l+lrf" \^ . le-u\*iscacr.

Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction*. 2nd ed. Oxford University Press.

Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Johnson Metaphors We Live by*. Chicago: University of Chicago Press.

Mbiti, J.S. (1980). *African Religions and Philosophy*. London: Heinemann.

Musolff, A. (2012). *The study of metaphor as part of critical discourse analysis*. Published

online: 25 May 2012 <https://doi.org/10.1080/17405904.2012.688300>

Njogu, K. (2020). Kumbukizi ya Kennedy Waliaula Walibora, katika *Swahili Forum* 27(2020): 17-26.

Rabi I. E., na Bolatito, L. (2016). African Cultural Concept of Death and the Idea of Advance

Care Directives, katika *Indian Journal of Palliative Care* Vol 22 / Issue 4. DOI: 10.4103/0973-1075.191741.

Simiyu, F. W. (2020). *Safina ya Utafiti wa Fasihi Simulizi*. Kakamega: Elgon Epitome Publishers Ltd.

## **Viambatisho: Mashairi Pepe yaliyochanganuliwa**

### **Kiambatisho 1: Kwaheri Walibora**

Nipati mengi majonzi  
Kupotea kwa kipenzi  
Mwili ukafanya ganzi  
Nguvu ziliniisha.

Niona mtandaoni  
Kwamba Profesa Ken  
Machoni haonekani  
Nyumbani amepotea.

Kufika siku ya pili  
Msiba ukakabili  
Kwamba kapata ajali  
Na keshaga dunia.

Msiba ukawa kweli  
Kwetu wana Kiswahili  
Ameshatutoka nguli  
Walibora msifiwa.

Wengi tulishinda hoi  
Mwilini hatujifai  
Imezima karabai  
Bila ya kutarajiwa.

Profesa Walibora  
Mcheshi mmasihara  
Mwenye kuonesha dira  
Ameshaaga dunia.

Mwalimu huyo mahiri  
Na mwandishi wa habari  
Msanii mashuhuri  
Ametuacha twalia.

Nchi za JAM twalia  
Kenya na Tanzania  
Uganda Burundi pia  
Rwanda na yote dunia.

CHAUKIDU tupo hoi  
Wa Dar mpaka Nai  
Wengine wanarufai  
Kila wakikumbukia.

Vyuo vikuu vya Kenya  
Huu msiba upenya  
Hawanalo la kufanya  
Gwiji ametangulia.

Wakenya wana habari  
Machozi chiriri chiri  
Mtangazaji habari  
Jagina amepotea.

Tulipofika sasa  
Nikushukuru kabisa  
Kwa Mungu hakuna kosa  
Hii kazi yake pia.

Pumzika kwa amani  
Mpendwa Prof. Ken  
Utulie kaburini  
Makazi ya kutulia.

Pole sana familia  
Lazima kuvumilia  
Mpendwa katangulia  
Kwa Mungu amerejea.

Poleni wanaCHAKITA  
Kwa msiba mlopata  
CHAUKIDU kuwakuta  
Pasina kitarajia.

Kwaheri ndugu karibu  
Tunakuaga kwa tabu  
Wenzio na maswahibu  
Twakuaga tunaliaaaa.

**Ahmed Y. Sovu [Phd], Malenga Wa Ujiji – Kigoma  
Tanzania.**

### **Kiambatisho 2: Lala Pema Walibora**

Machozi yanatutoka,  
Hatwachi katu kilia



Mioyo yasononeka, habari metufika  
Hakika twasikitika, waswahili tunalia  
Lala walalapo wema, Profesa Walibora

Mauti yametufika, hivi kama tunaona  
Mlima ukaanguka, simanzi ikatupata  
Nyoyo zetu zateseka, hili sisi kutupata  
Lala walalapo wema, Profesa Walibora

Sio pekee Africa, kotekote duniani  
Kilio kinasikika, hata kule marekani  
Jemedari metutoka, tufanye yapi yakini  
Lala walalapo wema, Profesa Walibora

Tansia meyumbika, na nyaroro kulegea  
Weye mkuu kutoka, kileleni kozoea  
Walibora pumzika, ila tulikuzoea  
Lala walalapo wema, Profesa Walibora

Aliyapenda Rabuka, Muumba na Muumbua  
Mapema akakutaka, kwake upige hatua  
Hivi kwetu metutoka, ila kwake mekimbia  
Lala walalapo wema, Profesa Walibora

Ken tutakukumbuka, amali metuachia  
Siku njema hijafika, na dagaa metwozea  
Mbona haraka hakika, mkono kutupungia  
Lala walalapo wema, Profesa Walibora

Peponi kapumzika, kwa Mola twakuombea  
Kamsifu msifika, wewe aliyekutwaa  
Na hutasahaulika, lugha ulivyo pigania  
Lala walalapo wema, Profesa Walibora

**Wanjohi P Mugambi, Malenga Kitunguu Machoni,  
Nairobi Kenya.**

### **Kiambatisho 3: Kifo kipokonyi**

Kifo kipokonyi  
Kimetupoka pokonya  
Msanii wa wasanii  
Kwa heri Walaula

Kifo kipokonyi  
Kimetupoka pokonya  
Mswahili mwenzetu  
Kwa heri Ken

Kifo kipokonyi  
Kimetupoka pokonya  
Mwanahabari 'shuhuri  
Kwa heri Walibora

Kifo kipokonyi  
Kimetupoka pokonya  
Profesa wa watu  
Kwaheri M'atanasi

Ulikoenda Kongowea  
Mswahili lazima lazima  
Taja nao ukifika  
Kwa heri mhadhiri

Kumbe ndo yalivyo  
Haya maisha jameni  
Kuvunwa na mpandaji  
Kwa heri Waliaula

**Wanjohi P Mugambi, Malenga Kitunguu Machoni,  
Nairobi Kenya.**

#### **Kiambatisho 4: Wino Umeganda**

Hino ni mbaya nakama, kalamu wino meganda  
Imekauka mapema, hatunalo la kutenda  
Hawadumu sana wema, ni haraka wanaenda  
Kalamu wino meganda, lala pema Walibora.

Sauti yako nyororo, redioni twaipeza  
Metuwachia kihoro, mate machungu kumeza  
Kenya hadi morogoro, kifo chako metuliza  
Kalamu wino meganda, lala pema Walibora.

Litetea Kiswahili, na mashiko kikapata  
Ukatuweka pahali, ukaondoa utata  
Visa tamu ja asali, vitabuni tulipata  
Kalamu wino meganda, lala pema Walibora.

Gwiji unasadikika, kama ulivyo andika  
Daima utasifika, kwa kazi zako tajika  
Likoenda tutafika, mavumbini tutatoka  
Kalamu wino meganda, lala pema Walibora.

Siku njema Walibora, tutakisoma milele  
Kidagaa tena bora, likataa mikatale,  
Nchi liwazia bora, Mombasa hadi Kitale,

Kalamu wino meganda, lala pema Walibora.

Hadithi uliotunga, Damu nyeusi mwandani  
Maudhui ulijenga, kwa kijana Fikirini  
Ubaguzi ulipinga, wayo rangi Marekani  
Kalamu wino meganda, lala pema Walibora.

Bingwa uliyoandika, mautiyo yafanana  
Mtemi alitoweka, baadaye alipatikana  
Ndiyo yaliyokufika, mbona mambo kuoana  
Kalamu wino meganda, lala pema Walibora.

Ndugu utazikwa pweke, wachache waja takuwa,  
Mtu wa haiba yake, mauko duni yakawa,  
Tangu korona ifike, ndivyo kwako yatakuwa  
Kalamu wino meganda, lala pema Walibora.

Wacha niitue nzanga, kuendelea siwezi  
Machozi yamenitinga, niwazapo zako kazi  
Nalialia kijinga, nimepigwa na bumbwazi  
Kalamu wino meganda, lala pema Walibora.

**Rugha wa Akaranga, Mkamadume  
Kakamega-Kenya.**

#### **Kiambatisho 5: Nenda Ken Walibora**

Natamani kuandika,  
Mkono watetemeka,  
Moyo unapaparika,  
Nakosa pakuanzia.

Yananishinda maneno,  
Sijauona mfano,  
Ambao wa mfanano,  
Nakosa pakuanzia.

Eti toka ijumaa,  
Nyumbani umepotea,  
Rumazi zikaenea,  
Zikatupata fazaa.

Tunaruka tukitoja,  
Habari tunazingoja,  
Eti sipitali moja,  
Ya Kenyata ulikuwa.

Wakazileta khabari,

Nguli wetu mashuhuri,  
Mwanahabari mahiri,  
Eti umetukimbia.

Zikatuzonga fikira,  
Huyu Ken Walibora,  
Mbona kama masihara,  
Kweli umetangulia.

Nataka lisema lipi,  
Kwanza nianzie wapi,  
Kisha niliache lipi,  
Hwenda tachanganyikiwa.

Ken ulo mtulivu,  
Wekuwa mvumulivu,  
Hukuujua uvivu,  
Sote ukituusia.

Ulikuwa na busara,  
Kwa vitendo na ishara,  
Jina Ken Walibora,  
Likasibu ulopewa.

Uliyejaa ucheshi,  
Kwako kicheko hakishi,  
Kusoma na maandishi,  
Yote wewe webobeya.

Mpole wako mwenendo,  
Hukuvipenda vishindo,  
Kichwani mejaa nondo,  
Twependa kukusikia.

Wakubwa ukiwapenda,  
Wadogo ukitufunda,  
Mazuri uliyapenda,  
Kila mtu kumjia.

Kweli wapo walosema,  
Kifo hakina huruma,  
Leo Sauti ya mama,  
Nawe kimekuchukuwa.

Wekipenda Kiswahili,  
Ulikipaisha kweli,  
Kwa yeyote ile hali,  
Nafasi wekipatia.

Kimepwaya Kiswahili,  
Kubwa sana pengo hili,  
Hii kubwa idhilali,  
Kwa wanahabari pia.

Ulikuwa hadi kwetu,  
Pemba vijijini mwetu,  
Wekuwa mtu wa watu,  
Kweli tumeumia.

Mengi ulimaanisha,  
Mengi ukatufundisha,  
Hasa kuhusu maisha,  
Kaka tumekusikia.

Nenda Ken Wlibora,  
Uliyejaa busara,  
Kukupoteza hasara,  
Ila kazi ya Jalia.

Wakati ukishafika,  
Haichelewi dakika,  
Ken nenda pumzika,  
Alamayo mebaki.

Kusi na kasi ni giza,  
Mashariki wamboleza,  
Magharibi kumetanza,  
Dunia twakulilia.

TUTALIKUMBUKA MOJA,  
TUNAJENGA NYUMBA MOJA,  
FITO ISIWE NI HOJA,  
YA SISI KUZIGOMBEA.

**Kwathr Iss-Hack, Mpemba wa Pemba  
Upembani**

**Kiambatisho 6: Buriani Profesa**

Ewe baba muumba mbona, mapema kamchukua  
Mwangaza bado kuona, kibatari kutuzimia  
Nani tatulea wana, yatima tumesalia  
Mbona iwe Walibora, buriani profesa

Umefika kila kona, lugha hii kuilea  
Nyingine lugha kukana, Kiswahili kutetea



Changamoto mekumbana, tena nyingi kufumbua  
Mbona iwe Walibora, buriani profesa

Jamii lotakusana, shubiri meiachia  
Bara zote kwa upana, hakika yajivunia  
Gange yako safi sana, tena iliyo muruwa  
Mbona iwe Walibora, buriani profesa

Fasihi yako ya jana, wapi ulipoachia  
Vipi sisi tutafana, ndipo sasa twaingia  
Wengi washa fumukana, walezi watukimbia  
Mbona iwe Walibora, buriani profesa

Muda kupoteza sina, Kiswahili takilea  
Pekee ndege kuona, usafiri tanitia  
Tazamia kwa upana, nifike lipofika  
Mbona iwe Walibora, buriani profesa

Kituo natia hapa, kinda bara kuungua  
Japo umeenda papa, paradiso taingia  
Imani mie najipa, usukani tashikia  
Mbona iwe Walibora, buriani profesa

**Kevin Simiyu, Kinda wa Bara**  
**Chuo Kikuu cha Kibabii-Kenya**